УДК 37.03+375

Скрипник Н.І.,
к. пед. н., доцент кафедри
дошкільної педагогіки та психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЮ МОРАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО ОДНОЛІТКІВ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються особливості впливу мистецтва на розвиток моральних стосунків серед дошкільників. Досліджуються погляди педагогів та митців щодо виховної та розвивальної функції мистецтва, ефективних способів емоційного впливу на дітей. А також визначаються основні методи і прийоми формування морального ставлення дошкільників до однолітків за допомогою творів мистецтва, зокрема – музики.

Ключові слова: моральність, взаємостосунки, емоційне сприйняття, співпереживання, діалог, імпровізація, інтонування.

Постановка проблеми. Про можливості впливу мистецтва на моральні і естетичні сторони розвитку людини говорили багато вчених у різні історичні періоди. Ще давньокитайські автори (Конфуцій) вказували на провідну роль мистецтва в суспільному вихованні людини. Філософи (Арістотель, Платон) вважали, що без мистецтва неможливе суспільне виховання. Аристотель підкреслював, що у вихованні першу роль має відігравати прекрасне. Провідним засобом античного виховання визнавалася музика, в поняття якої стародавні греки включали і танці, і декламацію. Особливість музики як ведучого засобу виховання, античні мислителі пояснювали тим, що цей вид мистецтва, на їхню думку, в найбільшій мірі відображає життя, а значить впливає на моральну сторону душі людини.

Виховна функція мистецтва реалізується лише в зразках прогресивного, гуманістичного мистецтва. Основний принцип високого гуманістичного мистецтва, пише О.М. Торшілова, - «повага до людини й людства». У справжньому творі мистецтва закладено все багатство естетичного, морального,

соціального змісту, включаючи не тільки радісні сторінки його історії, але події і сюжети, наповнені трагізмом і печаллю. Таке мистецтво вчить справжньої людяності і вірі в силу людського духу, формує вміння любити і поважати людину як вищу духовну цінність і в собі, і в інших. Тому-то в гуманістичному мистецтві втілений досвід не тільки естетичного ставлення до світу, але й досвід толерантного ставлення людей один до одного [5, с. 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суть мистецтва Б.М. Неменский визначає як «морально-естетичну позицію часу, відображену художником у творі мистецтва» [5, с. 80]. Через зображення художник завжди висловлює своє ставлення до зображуваного, висловлює свої почуття та думки з приводу зображуваного, відображає в мистецтві особливість відносин людей в даній епосі і ставлення епохи до людини. Ті ж ідеї зустрічалися в роботах художників, поетів і музикантів.

Фундаментальні ідеї морального розвитку особистості розроблялися Л. Виготським, Л. Кольбергом, Ж. Піаже, Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинським, С. Якобсон та ін. Важливий вклад у розробку теоретичних і прикладних проблем формування моральної особистості внесли праці Л. Артемової, І. Беха, Л. Божович, О. Кононко, В. Кузя, В. Лугового, А. Маслоу, В. Плахтій, Т. Поніманської, Г. Пустовіта, Л. Рувинського, М. Сметанського, О. Сухомлинської та ін. Соціальні аспекти цієї проблеми розкриті в працях С. Анісімова, О. Дробницького, В. Малахова, В. Овчіннікова, І. Рогальської, О. Титаренка та ін.., а теоретичну основу з проблем морального виховання засобами мистецтва забезпечили наукові праці Р. Буре, Н. Ветлугіної, О. Духновича, А. Зіміної, Б. Неменського, С. Русової, Л. Толстого, К. Ушинського; психологів – Л. Виготського, О. Леонтьєва, Л. Кольберга, С. Якобсона та ін.

Метою нашого дослідження було з’ясувати практичний бік означеної проблеми, а саме вплив мистецтва на формування гуманного ставлення дошкільників до оточуючих.

Виклад основного матеріалу. Ми переконані, що мистецтво здатне впливати на особистість дитини, формувати у неї позитивну моральну позицію

до навколишнього світу. Б.М. Неменський підкреслює, що «найактивніший період вироблення і становлення всіх основ відносин людини до світу людей, природи, речей, припадає на період дитинства і юності» [5, с. 21]. У дошкільному віці, засвоєння соціальних норм і отримання знань про іншу людину в творах мистецтва сприяє ослабленню агресивних проявів дитини, вчить співпереживанню, взаєморозумінню з однолітками та іншими людьми. Відсутність моральних норм неможливо заповнити в зрілі роки, якщо ця здатність не розвинена в дитинстві.

Освоєння гуманістичних цінностей мистецтва відбувається в процесі естетичної діяльності людини, здійснюваної в двох її формах: сприйнятті мистецтва і створенні художнього продукту. Взаємозв'язок двох форм естетичної діяльності підкреслював О.М. Леонтьєв. Він писав: «... естетична діяльність людини виступає в двох формах: у формі виробництва, тобто створення художнього творіння і у формі споживання, тобто у формі естетичного сприйняття, так що ми зобов'язані розглядати дві ці форми в їх реальної взаємозв'язку ... » [4, с.182].

Сприйняття мистецтва розглядається в різних джерелах по-різному. У словнику по естетиці сприйняття мистецтва визначається як «форма естетичної діяльності, що виражається в цілеспрямованому і цілісному сприйнятті творів мистецтва як естетичної цінності, яке супроводжується естетичним переживанням » [7, с. 49]. Ми дотримуємося точки зору, що сприйняття мистецтва - це процес одухотворення, «олюднення» сприйнятого, тобто знаходження в художньому об'єкті певних властивостей і якостей самого себе та інших людей (Г.Г. Гегель, Н.Г. Чернишевський). Відповідно до цієї точки зору, в мистецтві відображається світ в його «олюдненому», здатному передавати людські стани вигляді.

Багато вчених підкреслюють думку, що в процесі сприйняття творів мистецтва людина знаходить власне «Я». У процесі сприйняття мистецтва створюються умови для розкриття таємного потенціалу дитини, того морального ідеалу, до якого вона повинна прагнути, тобто її вищого «Я»

(А.А. Мелік-Пашаєв). Освоюючи досвід відносин людей до світу через інших людей, він дізнається самого себе. Б.М. Неменський також висловлює думку про те, що «досвід пізнання себе як людини, як особистості, у сфері емоційних відносин зі світом природи і світом людей закріплювався в мистецтві, через його сприйняття» [5, с. 22].

Вчені (Б.М. Неменський, В.В. Медушевская) стверджують, що сприйняття творів мистецтва можливо тільки в тому випадку, якщо воно накладається на досвід почуттів і включає в себе процес співпереживання героєві художнього твору. Почуття - невід'ємна частина здатності людини сприймати світ, осмислювати його, жити в ньому. Досвід почуттів дає людині не тільки життя, не тільки особистий досвід переживання радощів та смутку, але й мистецтво, де сконцентрований і узагальнений величезний досвід людських почуттів попередніх поколінь. Тільки через мистецтво людина може не вивчити, а пережити почуттями чужий досвід. Повноцінне сприйняття змісту твору мистецтва передбачає не тільки чуттєву реакцію, але і осмислення і оцінку всього, що було сприйнято, а це значить, що воно включає вміння переживати, розуміти іншу людину і співпереживати їй. Саме такий зміст поняття «сприйняття мистецтва» розкривається в педагогічних роботах сучасних авторів (А.А. Мелік-Пашаєв, Г.Н. Кудіна, З.Н. Новлянская, О.М. Торшілова).

Мистецтво не є точною копією реальних подій, а виступає лише їх образним відображенням. Щоб домогтися взаємодії з твором на рівні життєдіяльності, індивід повинен володіти здатністю перекладати інформацію з плану ілюзорного в план реальний. Сприйняття мистецтва є співтворчість, діалог автора і того, хто сприймає твір. Співтворчість робить сприйняття активним, діяльним, а це створює можливість для переносу отриманих індивідом знань на більш широку область ніж мистецтво, в дійсність. У процесі сприйняття творів мистецтва у людини посилюється актуалізація та інтенсифікація тих моментів життєвого досвіду, думок, почуттів, спогадів, які співзвучні змісту твору. Сприймаючи твір мистецтва, індивід втягується в

«чужу» життєдіяльність і починає «жити», «думати» і «відчувати» як інша людина - герой твору або автор. Сприйняття мистецтва передбачає не зовнішній прийом інформації, а переживання і осмислення її як свого власного реального досвіду. Переживаючи як власний досвід події у творі, дитина соціалізується, набуває певні навички життя в людському суспільстві. Інформація, заснована на духовному досвіді іншої людини - автора, отримана при сприйнятті твору мистецтва, розвиває дитину. У її свідомості відбувається зіставлення відтвореної у творі життя з власним досвідом, а потім виникає оцінка та осмислення своїх почуттів. П.Ф. Лесгафт підкреслює, що вплив творів мистецтва на дитину відбувається згідно задуманого автором змісту. У цьому і полягає головний сенс виховного впливу творів мистецтва - універсальне і різноманітне відображення внутрішньої, духовної сфери людини.

Особливим видом мистецтва, заснованому на емоційно-змістовій інтонації, є музика. Вона може надавати прямий і сильний емоційний вплив на людей, так як в ній відображені людські емоції, почуття, настрої, тобто те, що складає основу духовного світу людини (К.В. Тарасова). Музика емоційна за своєю сутністю, за своїм змістом. Завдяки цьому вона стає, за висловом Б.М. Теплова, «емоційним пізнанням» та дає ні з чим не порівнянні можливості для розвитку емоційної сфери людини. Дане положення важливо саме для дошкільного віку, так як в дитинстві всі предмети і явища сприймаються, насамперед, почуттям. На думку Л.С. Виготського, генетичними формами регуляції поведінки в дитинстві довго залишаються емоції і саме їм в процесі розвитку належить роль регуляторів становлення особистості як цілісного утворення. Говорячи про гармонійний розвиток особистості, Л.С. Виготський в якості найважливішої умови називав єдність емоційної та інтелектуальної сфер психіки дитини. А музика є унікальним засобом формування цієї єдності, оскільки має великий вплив не тільки на емоційний, але і пізнавальний розвиток дитини. Учений дуже точно вказував на відстрочений вплив музики: музика не може прямо «перенести» моральність в душу людини, вона здатна лише безпосередньо розбудити дрімаючі в ньому моральні сили, збуджуючи

людські емоції. Виховний вплив музики закладено в самому переживанні музики як самоцінного явища [2]. Адже події, закладені в музиці, можуть бути сприйняті слухачем тільки при їх емоційно-естетичному переживанні.

Серед ефективних методів морально-естетичного впливу музики на дитину Н.О. Ветлугіна називає метод спонукання до співпереживання. Ми вже вказували, що сприйняття музики (або інших видів мистецтва) пов'язане з умінням виявити, чути інтонації певної людини і співпереживати цій людині. Тому ефективним методом формування морального ставлення дошкільників до однолітків у процесі музичного виховання може бути метод спонукання до співпереживання емоційно-смислової інтонації. А спонукання до співпереживання героєві музичного твору, може відбуватися ефективніше за допомогою вокальних імпровізацій і «пластичного інтонування», які освоюються дошкільнятами на музичних заняттях. Метод спонукання до співпереживання емоційно-смислової інтонації в процесі сприйняття мистецтва і створення художнього продукту сприяє позитивному прийняттю та оцінюванню дошкільниками дій автора або героя твору як своїх власних [1]. Співпереживаючи герою, авторові твору у дітей народжується бажання надати їм допомогу і підтримку.

Розуміння іншої людини в музичному творі, співпереживання йому сприяє розумінню дошкільником свого однолітка в реальному житті. Дитина починає звертати увагу на однолітка, на його успіхи і невдачі. Все це сприяє прояву його відкритості іншим дітям. Він вчиться сприймати свого однолітка як рівного собі і подавати йому необхідну допомогу та підтримку. Таким чином, метод спонукання до співпереживання емоційно ¬ смисловий інтонації сприяє формуванню морального ставлення дошкільнят один до одного. Такі прийоми як театралізація, вокальна імпровізація, «пластичне інтонування» доповнюють, розширюють і поглиблюють можливості цього методу.

Ветлугіна Н. вважає одним з ефективних способів емоційного проживання музичного твору - театралізацію. Театралізація цікава тим, що поєднує в собі різні види мистецтв: музику, літературу, образотворче

мистецтво. В ході театралізації дошкільники відчувають загальні почуття, обмінюються ними з іншими дітьми при вираженні їх у жесті, у вокальній інтонації. У процесі створення образу певного персонажа словом, музичної інтонацією або жестом діти «входять» в образ героя, починають розуміти його відчуття як свої, співпереживати йому або засуджувати його дії. Таким чином, театралізація розширює і поглиблює можливості методу спонукання до співпереживання емоційно - смислової інтонації. Це відбувається за рахунок використання інших видів мистецтв, завдяки яким співпереживання героям музичного твору набуває нових форм [1]. Діти можуть висловити своє ставлення героєві твору малюнком, аплікацією або словом. В ході театралізації дошкільники мають можливість розвинути сюжет і наділити персонаж власними рисами характеру, що підкреслює її зв'язок з «персоналізацією».

Сприйняття мистецтва є способом спілкування дитини з іншою людиною, способом морального спілкування, причому як з людиною в реальному житті, так і з героєм твору мистецтва. Д.Б. Кабалевський відзначав діалогічний зв'язок композитора, виконавця і слухача при сприйнятті музичного твору. В ході такого діалогічного спілкування відбувається зближення всіх учасників діалогу. Слухач, який сприймає музику, доповнює образи своїм життєвим досвідом. Найважливішим компонентом в діалозі є процес взаєморозуміння, який створює сприятливі умови для розкриття і розвитку людини, робить його відкритим іншим людям, а також вчить проявам поваги, визнання і прийняття іншої людини.

Найбільш активною творчою діяльністю, спрямованою на вираження емоційного змісту музики Н.О. Ветлугіна називає музичну гру. Музична гра викликає у дітей великий інтерес, тим самим залучаючи їх у сферу музики. Гра сприяє емоційному переживанню музичних творів, розвитку у дітей інтересу до музики і позитивного ставлення до неї [1]. Завдяки захоплюючому та емоційному характері гри, яка є провідним видом діяльності в дошкільному віці, вона сприяє глибшому розумінню змісту творів мистецтва та засвоєння моральних цінностей, закладених в них. Засвоєння цінностей відбувається на

основі сполучення соціального та особистого досвіду дитини в яскравій, емоційній формі. Крім того, гра сприяє розвитку музичних здібностей дітей, а також розвитку самостійного дитячої творчості. В основі ігрового сприйняття творів мистецтва, як відзначає М.В. Грибанова, лежить механізм емпатійного переживання з образом, «як ніби Я», тим самим відбувається сполучення соціального та особистого досвіду дитини на емоційній основі. У грі зміст твору мистецтва стає для дитини емоційно значущим і соціальний досвід, закладений в цьому творі засвоюється їм у захоплюючій і емоційній формі [3]. Таким чином, усі зазначені вище методи і прийоми будуть робити ефективний вплив на дошкільнят, якщо вони будуть використовуватися в ігровій формі.

Висновок. Отже, формування морального обличчя людини засобами мистецтва здійснюється за допомогою двох форм естетичної діяльності: сприйняття мистецтва і створення художнього продукту, а основною властивістю сприйняття мистецтва є одухотворення, «олюднення» сприйнятого. В основі музичної мови, що впливає на емоційну сферу людини, лежить система музичних інтонацій, а сприйняття мистецтва має на увазі завжди діалог того, хто сприймає художній твір і автора або героя. Тому основними методами формування морального ставлення старших дошкільників до однолітків через мистецтво є метод емоційного сприйняття творів мистецтва, спонукання до співпереживання та конструктивного діалогу, який передбачає взаємодію дитини з іншими в поєднанні з театралізацією та ігровою діяльністю.

Література:

1. Ветлугина Н.А. Музыкальное воспитание в детском саду. — М.: Просвещение, 1981. — 240 с., нот. — (Б-ка воспитателя дет.сада).

2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологич. очерк. - Изд. 2-е. - М.: Просвещение, 1967. — 93.с.

3. Грибанова М.В. Формирование предпосылок эмоционального восприятия дошкольниками произведений изобразительного искусства // Проблемы гуманизации воспитательно-образовательного процесса в детском саду: Межвуз.

сб. науч. тр. / Пермь, 1993. С. 169-181.

4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения в 2-х т. /Под редакцией В.В. Давыдова и др. — М.: Педагогика, 1983. — Т.2. — 318 с.

5. Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблеме эстетического воспитания: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1981. - 192 с.

6. Торшилова Е.М. Эстетическое воспитание в семье. - М.: Искусство, 1989. - 141с.

7. Эстетика: Словарь / Абрамов А.И. и др; Под общ. ред. А. Беляева. - М.: Политиздат, 1989. — 445 с.

Неля Скрипник. Особенности формирования в дошкольников морального отношения к сверстникам по средством искусства.

В статье раскрываются особенности влияния искусства на развитие моральных отношений среди дошкольников. Исследуются основные взгляды ученых на воспитательные и развивающие функции искусства, эффективные способы эмоционального влияния на детей. А также определяются основные методы и приемы формирования морального отношения дошкольников к сверстникам с помощью творений искусства, в частности – музыки.

Ключевые слова: взаимоотношения, моральность, эмоциональное восприятие, сопереживание, диалог, импровизация, интонирование.

Nelly Skrypnyk. Features of the formation of moral attitudes preschoolers to peer through art

The article discusses features of the influence of art on the development of moral relations among preschool children. We investigate the views of teachers and artists on educational and developmental functions of art, effective ways emotional impact on children. Also defines the basic methods and techniques of shaping moral attitudes preschoolers to peer through works of art, including - music.

Keywords: morality, relationships, emotional perception, empathy, dialogue, improvisation, intonation.